

ДРАГАН ВЕЛИКИЋ

БЕОГРАДСКО ВРЕМЕ ПРОШЛО

Када је почетком деведесетих година двадесетог века кренула реализација распада Југославије – будући да је програмски сам процес започет читаве две деценије раније доношењем најдужег устава на свету – Владан Тодоровић попут милиона грађана те земље неко време преузима истине од једног дана, и стиче искуство сходно миљеу у којем се нашао.

Дани су му, као и већини у то време, пролазили од једних вести до других, од једног ТВ канала до другог. Када се заврши дневник на националној телевизији, прелази се на градске програме, у сталном ишчекивању оне једне једине нормалне вести – готово је, све се средило, рат је био само један огроман неспоразум! Али та вест никако да стигне. Напротив, лудило ескалира. Екране освајају ликови измилели из пацовских рупа, сулуда мржња, несхватљива агресија, небулозне политичке и историјске интерпретације, а што је најнесхватљивије – не назире се никаква сила која би зауставила лудило. Пророчице и врачеве пророкују из телевизора, извештачи са ратишта доносе приче о мртвим бебама, одсеченим главама, одраним и осакаћеним људима. Изморен пропагандом медија, како домаћих тако и страних, Владан престаје са острашћеним праћењем вести и заклон тражи у интензивном читању историјске литературе. Увелико је за њим онај ентузијазам који га је гурао у отворену побуну, онда на самом почетку, када се на деветомартовским демонстрацијама први пут нагутао сузавца.

Било је то време када се, захваљујући тасту, тек запослио у Главној пошти. Годину дана касније премештен је у Музеј поште на место уредника часописа амбициозног назива *Поштанско-телеграфско-телефонски весник*. Владанов претходник је пола године раније отишао у превремену пензију због психичких проблема.

Никада га није упознао, иако је од њега наследио неколико раритетних приручника из телеграфије, и две фасцикле са исечцима из новина. Тај део оставштине сместио је у дубину канцеларијског стола за случај да колега једном дође да је преузме.

Али уместо да се бави обрадом података за годишњак основан пре стотину година – обрадом коју је касније преузео шеф сектора – Владанов главни посао се сводио на одржавању веселог радног духа лифEROвањем за медије информација и прича о успесима везаним за одлуке владајуће политике. У опису његовог радног места била је такође сарадња и размена стручних публикација са иностраним поштанским управама. Познавање четири страна језика учинило га је незаобилазним чланом делегација у својству преводиоца, а његово јавно декларисање против Милошевићевог режима довело га је у специфичан положај. Наиме, могућност хијерархијског успона тиме је била анулирана, што Владана нимало није узнемиравало јер је веровао да је читаво то лудило само за кратко време. Није му на памет падало да глупост са Милошевићем може да потраје. С друге стране, последица тог нескривеног бунта била је и да се нико није усуђивао да му се меша у посао. Владан је убрзо постао свестан те посебне дистанце својих колега, њихових полуосмехнутих лица до прецизне границе да се не могу окарактерисати нити као посебно пријатељски, али нити као непријатељски. Најближе их је дефинисао као уздржану срдачност, сматрајући је последицом поштовања због сопственог образовања, због тих језика које је говорио, стручног обављања посла... а онда је схватио!

Био је то страх колебљиве већине. Збуњеност оних који нису знали где да га сместе, у коју фиоку, јер говорити гласно се не сме, осим ако имаш дебелу залеђину и заштиту. За њих, Владан је могао бити само неко са жестоком политичком заштитом, а њега је силно забављало то ново откриће, и просто му давало крила. Све је гласније и агресивније говорио против Милошевића, и тим више био остављан на миру и ван било какве контроле.

Но, ситуација се одужила, супротно сваком очекивању. Уместо да престане, лудило се тек разбуктавало. Место кустоса било је максимум његовог успињања на друштвеној хијерархији до којег ће стићи десетак година касније, тек након демократских промена и рушења Слободана Милошевића 5. октобра 2000. године. Међутим, Владан Тодоровић није ни имао других амбиција него да га оставе на миру. Његова животна филозофија се сводила на то да буде што мање видљив, да не стиче знања која нису памет, већ су само начин да се појединац социјализује, и то тако што ће се умрежити у што више заједничких именитеља, свеједно да ли као припадник политичке странке, порески обвезник, или члан неког

спортског друштва. Владан је веровао да се кроз живот може проћи неоседлан.

И зато, у време несташица горива, када главни снабдевачи нафтним дериватима постају улични шеици, који у пластичним флашама и канистерима по тротоарима нуде шверцован румунски бензин, Владан одлучује да прода аутомобил. Дуго се због тога свађао са Снежаном, која такође није желела да се бави свакодневном трком и цимањем око свега што је недостајало у распадајућем српском друштву. Ипак, захваљујући страним рачунима њених родитеља, били су сачувани од неимаштине. Повремено су одлазили до Беча, како би Снежана подигла новац, јер њени су због старости и болести престали да путују. Захваљујући везама њеног оца лако су пречицама долазили до виза, без којих грађани Србије више нису могли преко границе у смеру западне Европе. Сели би у дневни воз „Авалу”, у којем је било безбедније него у ноћним возовима, где су на деоници кроз Мађарску банде разбојника упадале у вагоне и пљачкале путнике. Братски су радили лопови Румуни, Албанци, Срби, Мађари...

Прикључак на лихварску причу у којој се нашао, и која јесте била основа његове егзистенције, Владан је решавао тако што се није приклањао ниједној страни. Нити је бранио социјалистички свет свога таста – свет од јуче, нити се заносио сумњивим слободама вишестраначја које је на ex-Yu простору инсталирало једну дегенеричну демократију. Веровао је да се тако измигољио сваком могућем контексту који би га учинио заточеником свакодневице коју није желео, коју у повременим нападима инфантилности није чак ни признавао.

Међутим, да би коначно био свој, ваљало је проживети још један живот Љермонтова. Баш тако, добрих четврт века – колико и јесте износио животни век писца *Јунака нашег доба* – требало је Владану да прође кроз два периода Милошевићеве епохе где је граничник била 1996, да би након 5. октобра 2000. године уследила нова ера у којој ће, после кратког узлета у свет нормалности, Србија – након убиства премијера Зорана Ћинђића – утонати у мрак рестаурације свих зала блиске прошлости. Слаба утеха је било сазнање да је томе наруку ишао и процес ретардације демократије на глобалном нивоу. Међутим, за разлику од демократског света Запада, у Србији више није било институција које би заштитиле грађане. Свака нова власт остављала је талог, све горих од горих, и тај се талог мешао са новонасталим талогом. У реактору српске политике стварала се наказа која ће постати ендемски тип неуништивног политичара, у једној разваљеној земљи која се само условно могла сматрати државом.

Истовремено је текао процес атрофије самосвести грађана. Здрав разум је убијан огромним дозама ријалитија. У Србији је било све мање достојанства.

И тако, ево нас на Ташмајдану једног спарног јунског поподнева. Писала се 2018. година. Била је субота. Претходног дана Владан је сређивао свој радни сто у Музеју. У дну последње фиоке, у бочном тајном спремишту, наишао је на две фасцикле са исечцима из новина – оставштина пензионисаног колеге од пре три деценије. Раритетне приручнике давно је дао у музејску библиотеку, а фасцикле су чамиле у столу заборављене. Чак уколико је Владанов претходник којим случајем још увек у животу, тешко да ће се икада појавити да их преузме. Завиривши овлаш у гомилу исечака, уочио је да су датуми чланака из осамдесетих година прошлог века. Преовладале су градске теме, и догађаји везани за почетак Милошевићеве владавине. За тренутак му је кроз главу прошла мисао да је његов претходник, чијег се имена није могао сетити, можда сакупљао материјал за књигу коју је намеравао да напише. Као што и он, Владан, пуни фиоке свог стола исечцима и белешкама, стално одлажући почетак тог великог посла.

У међувремену је изашло толико књига о Београду које су се бавиле појединим епохама; поред стручних историографија, било је ту разних водича, лексикона славних Београђана, затим дела која су обрађивала поједине сегменте прохујалих свакодневица, али ниједна од тих књига које су му долазиле у руке није покривала град онако како га је он сагледавао. Чудно је да Владан није помишљао да су то све биле завршене, написане и објављене књиге, за разлику од његове, која се писала само у његовој глави, књига чије стране је налазио у свакодневним лутањима београдским улицама, по тротоарима, фасадама, и у буџацама властитог сећања. Владан се заносио неким апсолутним увидом у генос града – Београд као жив организам чије откуцаје чују само добри духови, међусобно у дослуху, још од времена када се први намерник настанио на његовом тлу.

Ставио је фасцикле у ранац и кренуо кући. Успут је свратио на Палилулску пијаву да купи лубеницу. Ходајући тротоаром, поглед му се за тренутак зауставио на тамном поклопцу шахта на којем је писало: „Новска”. Име града који је у неком претходном, већ заборављеном животу, био део његове домовине. Свакога дана пролази туда, и никада раније није приметио тај детаљ. Како је то могуће? Поклопац шахта подсетио га је на таблу која му је изазвала чуђење у детињству; на каменом зиду куће у старом граду

Дубровника, у уској и хладовитој средњовековној Ђура Баљеви улици, где је провео неколико најлепших лета, негде између десете и тринаесте године живота, стајала је мала зелена табла на којој је писало: „Осигурала Југославија”. Табла из времена Краљевине Југославије, што је тек много касније сазнао, али што је у његовој детињој перцепцији деловало као страно тело. Јер, нигде оног очекиваног СФР испред Југославија.

Реликт једног завршеног времена. Једнако као и тај поклопац шахта. Новска, славонски град, некад важна железничка постаја. Некад, у оној правој домовини, а данас у такоређи непријатељској држави. Каква глупост, каква космичка неправда. Како је чудан тај шахт који читавих четврт века по нестанку државе која га је произвела и даље постоји. Као и табла „Осигурала Југославија”. Као и графит „Гласајте за Филипа Филиповића”, који је исписан ситним словима масном фарбом на фасади куће на почетку Сремске улице видео средином седамдесетих, током својих првих лутања градом, када би са Новог Београда, без знања родитеља, стизао аутобусом на Зелени венац, и одатле Кнез Михаиловом према Калемегдану.

Пет и по деценија пре открића тог записа на зиду куће у Сремској, у августу 1920. године, Филип Филиповић је на првим изборима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца изабран на комунистичкој листи за градоначелника Београда. Ситна слова, заштићена малом стакленом таблом, преживела су више од пола века, а затим нестала негде почетком деведесетих. Тада се будило српство, комунистичка прошлост је морала бити затрta. А затирали су је исти они, иста свест која је у име једнакости и комунизма правила листе на основу непроверених дојава и лажних оптужби, и затим стрељала без суђења. Ти који су сејали „пасја гробља” широм Београда у јесен 1944. године, сада су се одрицали своје вере, својих истинских хероја.

Као што се за чувене демонстрације 27. марта 1941. године, које су букнуле против пакта Југославије са Хитлером, испоставило – или само нагађало – да су последица утицаја британске тајне службе, хоће ли се и за гушење реликта комунизма на фасади куће у Сремској улици испоставити да је последица утицаја неке Америке, Немачке, или заправо корпорација које немају везе са нацијом већ само са новцем – то је Владан знао да не може знати.

О томе размишља док седи на клупи у хладу Ташмајданског парка. Претходне ноћи све до јутра прегледао је новинске исечке из фасцикли, читао и по неколико пута подвучене редове, застајао на местима где су на маргинама били дописани ускличници и

упитници, као и речи које су се понављале: „важно”, „срамота”, „лоповлук”... Тај који је правио архиву текстова слажући их хронолошки у фасцикле био је неко ко је презирао Милошевића, и пратио кроз исечке из новина успостављање његовог режима у другој половини осамдесетих година двадесетог века. У Владановој свести искрсавали су заборављени појмови једног времена. Како су чудно звучале синтагме: „Осма седница”, „Зајам за препород Србије”, „брзе пруге”, „Дафимент банка”, „Југоскандик”... Заборављени реликти једне епохе! Свако од њих дао је прилог великој лажи, већ према формату и важности позиције коју је имао. У правом тренутку прећутао је неку реч, осмехнуо се, погнуо, истрпео, утулио у себи себе, у страху од властитог мишљења.

Све до јутра Владан се кретао тим гробљем, суочавао се са аветима времена прошлог, времена које никако да прође, никако да заиста прошлост буде, већ се као магла развлачи сутрашњим даном. Последњи исечак на дну прве фасцикле био је чланак из *Политике* од 29. маја 1990. године. Наднаслов: *Уиис девизноџ зајма за љривредни љрејород Србије*, затим наслов: *Нови љилас великих ујлајџа*, и онда текст: „После краћег затишја, последњих дана маја поново се сустижу вести о великим девизним уплатама на име зајма за привредни препород СР Србије. Тако је Ратомир Јушковић – Драгиша уплатио 270.000 америчких долара, а Београђанин, бизнисмен из СР Немачке, 300.000 аустралијских долара. Један од директора у *Енерџојројекџу* уплатио је 100.000 западнонемачких марака, а двојица Трстеничана који су желели да за јавност остану анонимни, 277.000 америчких долара, односно 242.000 марака. (Опширније на 18. страни)”.

Ко ли је писао те лажи, измишљао имена, и тако невешто монтирао изјаве? Нелогично је да бизнисмен из Немачке уписује зајам у аустралијским доларима? И зашто се не помиње име великодушног директора *Енерџојројекџа*, који је уплатио чак 100.000 немачких марака? Мало је вероватно да се добротинитељ таквог формата инсистирањем на анонимности лишава политичких поена властитог геста. Шта тек рећи о дародавцима из Трстеника, који су желели да за јавност остану анонимни? Па, зар би милионском аудиторијуму у Србији њихова имена значила нешто више од оног анонимуса с почетка вести у *Политици*, који се представио пуним именом, презименом и надимком: Ратомир Јушковић – Драгиша?

Присетио се Владан тог времена. Ништа није било добровољно, људима су се одузимале дневнице од плата. Нико их ништа није питао. Ипак, већина се није бунила. На све стране су колале приче о високим девизним уплатама, међутим, Владан у свом

окурењу није лично познавао ниједну особу која је добровољно уписала Зајам за препород Србије. Колико је само новца покрадено у име тог зајма, који је заправо био ратни зајам за пропаст Србије.

Али било је лудака који су давали. Такав је био и омиљени Владанов писац Миодраг Буле Булатовић. Омиљен из времена када је тај писац био у жижи јавности. Као студент, Владан је волео Булетове романе, одушевљен његовим јунацима из подземља. У време социјализма, такви ликови су се доживљавали као субверзија у односу на систем. Три деценије касније, када је напунио педесет и једну годину, дуго се премишљао за којег писца да се определи: Миодраг Булатовић или Бора Станковић? Умешао се трећи писац, Мирко Ковач, чије мемоаре је тада читао.

„Појава *вожда* промијенила је Булетов живот”, бележи Ковач. „Обожавао је Милошевића као и већина српских писаца, али он је понајдаље отишао и цјелокупни свој иметак, позамашне своте новца, уложио у српске банке, у облигације Зајма за Србију, који се показао вождовом пријеваром. Велики шкртац Буле, који је бјежао из ресторана да не плати свој објед, одријешило је кесу потакнут родољубљем и вјером у препород Србије.”

И тако је, уместо у годину Миодрага Булатовића, Владан, напунивши педесет и једну, ушао у годину Боре Станковића.

И сада, док седи на клупи у Ташмајданском парку, констатује како људи повремено станују једни у другима као поклопци шахтова који надживе државе које су их произвеле. Више од четврт века путује Владан кроз животе писаца. Никада никоме није поверио ту своју инфантилну игру. Био је убеђен да свако у себи носи неки фантазам, нешто што се никоме не исповеда; у непрепричљивом је душа. Негде је прочитао да прећутано најдубље објашњава нечији живот. Владаново прећутано је игра путовања кроз егзистенције других – проживљавања у обличјима оних које осећа као двојнике из прошлих времена. И тако, пролазе дани, месеци, године, а вакуум будућег живота се, ипак, не смањује. Владан верује да га оно што му је намењено не може мимоићи. То је уписано у неком сутра, и чека као дуг који се мора платити; где год да га одлуке одведу, неће залутати.

Никада није правио прецизне планове, анализирао детаље, него се просто ишло, па шта већ донесе нови дан. Уосталом, тако су и његови родитељи живели. Без амбиција. Породични дијалози које је слушао у домаћим филмовима и ТВ серијама нису припадали свету у којем је он одрастао. Залазећи у станове школских другова, суочавао се са њему непознатим ситуацијама, где је, на пример, строги отац био божанство које није препоручљиво уз-

немиравати током поподневног сна. Колико је то било далеко од атмосфере у Владановој кући, где императиви нису постојали.

Када га је отац водио по Заводу, још као дечак хватао је вибрације, коментаре у пола гласа, изразе лица, али највише су му пажњу заокупљале звездице на еполетама униформи и златне плетенице на генералским шапкама. Његов отац је рано окончао војну каријеру, демобилисао се крајем 1946. године у чину поручника стеченом у рату. Током студија социологије издржавао се пишући за новине. Неко време био је сарадник редакција часописа *Фронти* и *Наша крила*. То га је препоручило да се после завршених студија запосли у Војноиздавачком заводу.

Чак да је дупли радни век имао, оба би провео у истој установи, и можда се само за педаљ навише померио у уредничкој хијерархији. Тако је о оцу мислио Владан много година касније, када се приклонио свету свога таста. А тај човек, за разлику од оца, ходао је стаменим коракком, померајући корпулентну фигуру на начин на који су то давних седамдесетих година чинила униформисана лица по ходницима Војноиздавачког завода, они који су на реверима униформи имали лишће, што је дечака Владана подсећало на лоровове венце античких јунака.

Први стид осетио је у тој згради, у Светозара Марковића улици, стид због очевог цивилног одела, због његовог тихог гласа, увиђавности коју је показивао према надређенима. Тај човек као да је постојао само из другог плана. Увек се измицао у дискусијама, и последњи се изјашњавао. Једино би након што Владан, на запрепашћење присутних официра, изговори меморисану страну неког текста, поносно приметио како им је то генетски уписано. Наиме, и његов отац, који је пре рата радио у суду, знао је напамет законе и процесна правила разних поступака. А отац тог оца, извесни Ђурађ, капетан у аустроугарској пограничној војсци, споразумевао се на свих десет језика Монархије.

Владанови наступили у канцеларијама Завода дешавали су се уочи државних празника, у опуштеној атмосфери скраћеног радног дана. Када отац не би поменуо Ђурђа, чинио је то Владан, поносан на капетански чин, највише породично достигнуће. Његова омиљена лектира била је *Поморска енциклопедија*. Читао је биографије адмирала, и у тајности маштао да једног дана преузме вођство од прадеде Ђурђа, и стави се на чело породичног официрског кора.

Адмирале од писаца делило је тек десетак година.

На свој двадесет и седми рођендан упитао се шта је учинио од живота. У свести му је севнуо податак да је Љермонтов окончао живот у тој доби; све важно му се већ било догодило. А он је још увек на почетку. Живи с родитељима, повремено предаје историју

уметности у београдским гимназијама, врши замене до повратка наставника са боловања. Све време у ниском старту, без иницијативе, сапет правилима и обавезама државне администрације и породичним наслеђем. Како се с тиме излази на крај, тога нема у биографијама.

Како се технички савладавају препоне свакодневице? Како се одупрети гравитацији колотечине? Кренуо је кроз биографије. Читао је Љермонтова те године када је ушао у везу са Снежаном, у њеној кући је открио један другачији свет од оног у којем је одрастао, свет у којем су сви смерови проходни, и воде замишљеном циљу. Свемогући таст. Дете на путу. Одустаје од париске стипендије. Раскрстио је са самотњачким животом. Једном, биће и Париз.

Врло брзо је уочио неочекиване подударности властитог живота са биографијама одабраних писца. Из перспективе проживљеног ништа није било случајно. Тако му је, неколико недеља уочи НАТО бомбардовања у пролеће 1999. године, дошла до руку књига прича Данила Хармса. Прочитао ју је у једном даху. Није престајао да размишља о апсурду који је пратио Хармса. Храбрије је Владан загребао по властитом животу. Пожелео је да нека сила поново промеша карте; да се као у античким драмама појави *deus ex machina*. Очито му није било добро у тој футроли живота у којој се нашао. Као да све што му се дешавало није било последица његових одлука. Из дубине времена намигнуо му је неискоришћени цокер – стипендија за Париз. С годинама је та давна најаву једне могућности добила ауру стопостотно пропуштене прилике. Под НАТО бомбама, на свој тридесет и пети рођендан, одлучио је да му идућа година буде у знаку Хармса.

Време је за Париз, изговорио је наглас у спарини јунског дана загледајући у полупразну башту *Мадере*. Осврнуо се око себе. Никога није било у близини. Седео је на клупи у дубоком хладу, и питао се шта би то могла донети година Иве Ћипика. Откриће поклопца из Новске на београдском тротоару било је први корак. Јер, од Крижеваца, где Ћипико завршава шумарску школу, до Новске, једва је нешто више од стотинак километара. Све је то био његов реон пре него што се упутио у Далмацију, да би касније стигао под Авалу надомак Београда. Лако је било Ћипику. Та времена не познају несавладиве бирократске рампе. Дипломе су важиле на свим језицима, барем на оних десет које је по породичној легенди говорио прадеда Ђурађ.

Враћајући се предвече са Ташмајдана кући, Владан махинално погледом тражи шахтове. Изненадило га је са колико реда се подземне инсталације пружају дубинама београдског тла. На свега

неколико стотина метара уочио је читаву једну географију исписану на поклопцима шахтова. Поред српских, ту су имена хрватских и словеначких градова. И тако већ четврт века непостојећа Југославија дише по београдским тротоарима.

Телефон – Ливница Краљево, Електрика – Љеваоница Бјеловар, Телефони – Металац Чаковец, Семафор – Ливница Љиг, Трамвај осветљење – Град Београд, Телефон – Ливарна Иванчна Горица, Топловод – Ливница Љиг, Телефон – „Козара” Новска...

Дубоко у подземљу одвија се метаболизам града, скривен од погледа његових становника.

(Одломак)